

ЭКОЛОГИЯ ҚОНУНЧИЛИГИНИ БУЗГАНЛИК УЧУН ЮРИДИК
ЖАВОБГАРЛИК ТУШУНЧАСИ ВА МОҲИЯТИ**Кобилов Шухрат Рўзиевич***Тошкент вилояти юридик техникуми**“Оммавий ҳуқуқий фанлар” кафедра мудири, юридик фанлар номзоди**+998 99 062 83 02*

Аннотация: *мазкур мақолада бугунги кунда экология муаммосининг долзарблиги ва унинг аҳамияти, экология тартиб таомилини бузганлик учун юридик жавобгарлик тушунчаси ва жавобгарлик масалалари бўйича олимларни турли хил қарашлари, шунингдек экология муаммосининг келтириб чиқарувчи омиллар атрофлича муҳокама этилиб уларни бартараф этиш юзасидан асослантирилган таклифлар илгари сурилган.*

Аннотация: *в данной статье рассматриваются актуальность экологической проблемы на сегодняшний день и ее значение, понятие юридической ответственности за нарушение экологического порядка и различные взгляды ученых на вопросы ответственности, а также факторы, порождающие экологическую проблему. подробно и обоснованно выдвигаются предложения по их устранению.*

Abstract: *in this article, the relevance of the ecological problem today and its importance, the concept of legal responsibility for the violation of the ecological order and different views of scientists on the responsibility issues, as well as the factors causing the ecological problem are discussed in detail and justified proposals are put forward for their elimination.*

Kalit so`zlar: *ekologik muammo, yuridik javobgarlik, iqtisodiy javobgarlik, huquqiy javobgarlik, retrospektiv javobgarlik.*

Ключевые слова: *экологическая проблема, юридическая ответственность, экономическая ответственность, юридическая ответственность, обратная ответственность.*

Key words: *ecological problem, legal responsibility, economic responsibility, legal responsibility, retrospective responsibility.*

Экология муаммоси давримизнинг долзарб муаммоларидан бири бўлиб қолди. Унинг хафи хатто ядро хавф-хатаридан ҳам даҳшатлироқ бўлиб, бутун ер шари ҳалқларини ташвишга солмоқда.

“Асрлар туташ келган паллада бутун инсоният. Мамлакатимиз аҳолиси деб ёзади И.Каримов – жуда катта экологик хавфга дуч келиб қолди. Буни сезмаслик, қўл ковуштириб ўтириш ўз-ўзини ўлимга маҳкум этиш билан баробардир”.

Атроф табиий мухитни ифлослантириш табиий ресурсларни ишдан чиқариш, экотизимдаги экологик алоқаларни бузиш глобал муаммо бўлиб қолди. Агар

инсоният ҳозирги тараққиёт йўлидан боришни давом эттирса унинг ҳалокати 2-3 авлод яшаб ўтгандан сўнг юз бериши эҳтимлдан ҳоли эмас.

“Экология ҳозирги замоннинг кенг миқёсдаги кескин ижтимоий муаммоларидан биридир. Уни ҳал этиш барча халқларнинг манфаатларига мос бўлиб, цивилизациянинг ҳозирги кун ва келажаги кўп жиҳатдан ана шу муммонинг ҳал қилинишига боғлиқдир”.

Атроф табиий муҳитни кўп жиҳатдан экологик ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабаб бўлиб, улар оғир салбий ҳолатларни келтириб чиқармоқда.

Ўзбекистон Республикаси табиатни муҳофаза қилиш Давлат қўмитасининг маълумотига кўра, 2000 йилда экология қонунчилигини бузганлик учун Република бўйича маъмурий жавобгарликка 9508 киши тортилиб, улардан 2416 99,12 сўм миқдорда жарима ундирилган, жиноий жавобгарликка 6 киши тортилган, фуқаролик ҳуқуқий жавобгарликка 2049 киши тортилиб, улардан 5 189 167,8 сўм миқдорда тавон пули ундирилган.

Экологик ҳуқуқбузарликлар атроф табиий муҳитнинг издан чиқишга, ундаги мувозанатнинг бузилишига ҳайвонот ва ўсимлик дунёсининг қирилиб кетишига айниқса улар ноёб турларининг йўқолиб кетишига, одамларнинг оммавий касалланиши, ўртача умур кўришининг камайишига, инсон организмидан модда алмашинувининг бузилиши билан боғлиқ янгидан-янги касалликларнинг келиб чиқишига юрак-қон, рақ каби касалликларининг кўпайишига сабаб бўлиши мумкин. Аммо, экологик ҳуқуқбузарликлар учун жазо тайинлаш, тергов ва суд амалиёти бугунги кун талаби даражасида эмас.

Маълумки, атроф табиий муҳитга қарши содир этилган ҳуқуқбузарликлар учун айбдорларни аниқлаш ва юридик жавобгарликка тортиш бошқа турдаги ҳуқуқбузарликларга қараганда анча мушкул ҳисобланади.

Бунинг сабаби табиатга қарши содир этилган ғайри қонуний хатти-ҳаракатнинг таъсири, оқибати аста-секин намоён бўлиши ҳамда етказилган зарарни салбий оқибатини аниқлашнинг анча қийинлигидадир. Масалан, Орол денгизи ҳалокати, Сарийосиё фожиясини экологик ҳуқуқбузарликлар содир қилиниши натижасида келиб чиққан дейиш мумкин.

Ўзбекистон Давлатининг атроф табиий муҳитни соғломлаштириш чоратадбирлари бўйича амалга ошираётган ишларига қарамадан экологик муносабатлар ҳали ҳам табиат ва жамият учун номутаносиб даражада ривожланишни давом эттирмоқда.

Буни биз, биринчидан, табиатдан фойдаланишда соҳавий ёндошишни, яъни ҳар бир ташкилот фақат ўз манфаатини устун қўйиб табиий ресурслардан фойдаланиши ва иккинчидан, табиатга фақат ресурс сифатида қараганини, яъни табиатдан фойдаланиш биринчи даражали, уни ҳимоя қилиш эса иккинчи даражали сифатда қарашда кўрамиз.

Экологик ҳуқуқбузарликларни бартараф этиш ҳамда уларни лдини олишда юридик жавобгарлик жазо чораларини амалиётда тўғри қўллаш, бу ишда теров ва суд амалиётини такомиллаштириш алоҳида аҳамиятга эгадир.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг Олий Мажлиснинг икки чақириқ олтинчи сессиясидаги “Адолат – қонун устуворлиги” маърузасида таъкидлаганидек, ривожланган демократик мамлакатларда қўлланиб келинаётган тамойиллар ва талабларга жавоб берадиган мезонлар асосида ҳуқуқбузарлик ва жазо тизимини қайта кўриб чиқишимиз зарур. Жиноят қонунчилигида Иқтисодий соҳада жиноят содир этган шахсларга нисбатан иқтисодий таъсир чораларини қўллаш имкониятларини кенгайтириш зарур. Демак, экологик ҳуқуқбузарликлар учун юридик жавобгарлик жазо чоралари самардорлигини ошириш, амалиётда унга тўғри баҳо бериш, шунингдек уларни тергов ва суд органлари фаолиятида қўллаш даражасини янада такомиллаштириш тўғрисида жиддий мулоҳаза қилиш бугунги кундаги асосий вазифалардан биридир.

Экология қонунчилигини бузганлик учун юридик жавобгарлик тушунчаси ҳуқуқий жавобгарликнинг умумий тушунчасида келиб чиқади ёхуд ҳуқуқий жавобгарликнинг умумий назариясини ўрганиш экологик ҳуқуқ бузарликлар учун юридик жавобгарлик тушунчасини очиб беришга ёрдам беради. Шунини таъкидлаш керакки, юридик жавобгарликнинг умумий масалалари етарли даражада тадқиқат предмети бўлган. Аввало шунини таъкидлаш зарурки, “Жавобгарлик” термини турли хил мақсадларда қўлланилади.

Бу ўринда “Ижтимоий жавобгарлик”, “иқтисодий жавобгарлик”, ва “Ҳуқуқий жавобгарлик” ҳақида сўз юритилмоқда уларнинг ичида “ижтимоий жавобгарлик” тушунчасининг кенг маънода қўлланиши диққатга сазовардир. У умумлашган характерга эга бўлиб, жамиятдаги барча жавобгарлик турларин ўз таркибига қамраб олади. Демак, иқтисодий, ахлоқий ва ҳуқуқий жавобгарлик унинг шакллари ҳисобланади. Умуман олганда, ҳуқуқшунослик илмида “ҳуқуқий жавобгарлик” тушунчасига муносабатда мунозарали фикрлар мавжуд бўлиб, уларни кузатганимизда икки хил фикр мавжудлигини кўрамиз. Биринчи ёндашув тарафдорлари ҳуқуқий жавобгарликни фақат ғайриқонуний ҳаракатлар содир этган шахсларга нисбатан кўриладиган жазо, юридик нормаларнинг санкцияларини қўлаш билан боғласа (ретроспектив жавобгарлик), иккинчи гуруҳдагилар эса, юридик жавобгарлик вужудга келишида мажбуриятларининг мавжудлиги (позитив) жавобгарлик ва уларни бажармаган тақдирда санкциялар қўллаш билан боғлиқлиги (ретроспектив жавобгарлик) деган мулоҳазаларни илгари сурадилар. Н.С.Малеин ушбу дунёқарашлардаги билдирилган фикрларни таҳлил қиларкан, уларни таърифлашда атамашунослик жиҳатидан кўпгина хатоларга йўл қўйилганлиги ва турли категорияларни асосиз бирлаштириш юз берганлигини уқтиради. Шунингдек, у “агарда кўп аспекти тушунчани таърифлаш зарурияти келиб чиқса, унда бу йўналашдаги илмий изланишлар фақат атамашуносликка ёки турли ходисаларни

“текислашга” қаратилган бўлмаслиги кераклигини” таъкидлайди. Е.А.Лукашева ахлоқий ва ҳуқуқий жавобгарлик турларининг шаклланиш хусусиятларидаги фактларни мутлоқ равишда қараш маъқул эмас, чунки улар орқали ахлоқ ва ҳуқуқ бирлигидаги ўзига хос қонуниятлар аниқланишга олиб келинади, деган фикрни ўртага ташлайди. В.А.Тарховнинг “Ҳуқуқий жавобгарлик, бу-ҳуқуқ билан тартибга солинадиган ўз ҳаракатлари тўғрисидаги ҳисобот бермоқ мажбуриятидир”, деб билдирган хулосаси эса, унга ижтимоий Психологик характер бағишлайди. Б.В.Ерофеевнинг фикрига кўра, юридик жавобгарлик, бу-ҳуқуқ нормасини бузилганлик санкциясига кўра ҳуқуқбузарлик содир этилганлиги учун қўлланиладиган шахсий ёки моддий характердаги маҳрум этиш мажбуриятидир. Ҳуқуқшунос олимлар ўзларининг илмий-тақиқотларида ҳуқуқий жавобгарликнинг белгиларига атрофлига тўхталиб, тадқиқ, қилганлар, улар юзасидан тегишли мулоҳазалар билдирганлар.

В.П.Грибанов уларни тўртга бўлган ҳолда изоҳлайди:

1. Ҳуқуқий жавобгарлик ҳуқуқ нормаларини бузувчиларга нисбатан Давлат мажбурий таъсир этишнинг шаклларида ҳисобланади;

2. Ҳуқуқий жавобгарлик қонун бузишни содир этган шахсларга нисбатан қўлланилади;

3. Ҳуқуқий жавобгарлик унга ваколатли бўлган Давлат органлари томонидан қўлланилади;

4. У қонунбузарларга нисбатан ҳуқуқий жавобгарликнинг чораларидан бўлиб, қонунда назарда тутилган санкцияларни қўллашдан иборат.

Шунингдек, у оператив таъсир чоралари, превентив (олдини олувчи) ва регулятор характердаги давлат мажбурий чораларини ҳуқуқий жавобгарлик билан таққослаб бўлмайди, чунки улар юқорида таъкидланган белгиларга жавоб бермайдилар, деб муносабат билдиради. Н.С.Малеин эса уларни ажратиб, (давлат томонидан мажбур қилиш қонунбузарлик учун ноқулай оқибатларнинг мавжудлиги), у санкциялар ва жавобгарлик чоралари тушунчаларини айнан бир деб ҳисоблайдиган муаллифларнинг фикр-мулоҳазаларини хато, деб баҳолайди.

В.М.Зоидзе В.А.Тарховнинг “Жавобгарлик ҳуқуқий табиатига кўра давлатнинг мажбур қилиши билан эмас, балки ҳуқуқий тартибга солиш билан белгиланади”, деган фикрга ҳам танқидий ёндошиб, у қуйидагича ёзади: “Ҳуқуқнинг моҳияти шундан иборатки, у давлатнинг мажбур қилишида қўлланилади, чунки ҳуқуқ давлат билан диалектик боғлиқдир ва давлат ўз навбатида мажбур қилиш органи ҳисобланади”. Олимларнинг юқорида келтирилган фикр-мулоҳазалари асосида қуйидаги хулосаларга келиш мумкин биринчидан, ҳуқуқий жавобгарлик ижтимоий жавобгарликнинг бир тури сифатида намоён бўлади, шаклланиб ва такомиллашиб боради.

Шунингдек, ҳуқуқий жавобгарлик давлат мажбурият таъсирининг шаклларида ёки турларидан бири ҳисобланади. Ўнинг ўзига хос хусусиятлари мавжуд. Маълумки

ахлоқ ҳуқуқ билан узвий боғланган ва у (ахлоқ) жамиятдаги эзгулик ва мажбуриятга, ор-номус, виждон ва бошқаларга нисбатан бўлган хулқ-атвор қоидалари ва тамойиллари тизимдан иборатдир. Шунингдек, ахлоқ нормалари ёзма равишда қайд этилмайди ва у давлатнинг мажбурлов кучи билан таъминланмайди, аммо айти пайтда ахлоқ нормаларини бузганлик учун шахс жамотчилик танбеҳига дучор қилинади.

Бинобарин, ахлоқий жавобгарликнинг ҳуқуқий жавобгарликдан фарқи шундан иборатки, ахлоқий жавобгарликда давлатнинг мажбурлов чораси татбиқ қилинмайди, аммо ноҳуш оқибатларининг мавжудлиги учун жамоатчилик танбеҳи қўлланилади. Демак, ҳуқуқий жавобгарлик жамиятдаги ҳуқуқий муносабатлар асосида вужуга келиб, унинг чоралари (санкцияллари) ҳуқуқий нормаларда белгиланиб қўйилади ва қўлланиб борилади.

Иккинчидан, ҳуқуқий жавобгарлик давлат томонидан мажбурлов чораси бўлиб, ҳуқуқнинг алоҳида институти ҳисобланади.

Шунинг учун ҳам ҳуқуқий жавобгарликни бошқа бир бурч ёхуд мажбурият, ёки ахлоқий тушунчалар (виждон, ор-номус ва ҳақозо) ҳисобланган категориялар билан аралаштиришжиддий хатодир. Чунки ҳар бир ҳуқуқий институт ёки категориянинг моҳияти, мазмуни ўзига хос хусусиятлари мавжуд ва улар ҳаммага маъқул бўлган тушунчалар, атамалар билан ифодаланиб борилиши керак. Шунинг учун ҳам биз ҳуқуқий жавобгарни позитив ва ретроспектив (негатив) жавобгарликга ажратиб кўрсатиш тўғрисидаги концепцияларга қўшила олмаймиз.

Чунки ҳуқуқий жавобгарлик давлатнинг содир этилган қонунбузарликка қаратилган мутлоқ ва бирдан-бир муносабати (реакцияси) ҳисобланади.

Учинчидан, ҳуқуқий жавобгарликнинг чоралари ҳуқуқий нормаларда белгилаб ва мустаҳкамлаб қўйилган бўлади ҳамда улар асосида қонунбузарга нисбатан қўлланилади. Маълумки ҳуқуқий норма ижтимоий норманинг бир туридир ва унинг асосий хусусиятларидан бири шуки, у давлат билан узвий боғлангандир. Шунингдек, ҳуқуқий норма қонунда ёки бошқа ҳуқуқий актда акс эттирилган бўлиши ва давлатнинг мажбурлаш воситаси билан таъминланиши керак. Шундай қилиб, норматив асосланганликнинг моҳиятини қуйидагича ифодалаш мумкин, яъни ҳуқуқий жавобгарликнинг чоралари қонун ҳужжатларида белгилаб қўйилган қонунбузарликка нисбатан татбиқ қилинади. Демак, назарий ва амалий жиҳатдан олиб қараганда, ҳуқуқшунос олимлар томонидан кўтарилган масалалар, фикр-мулоҳазаларнинг аҳамияти каттадир. Чунки жавобгарлик ҳақидаги қонунлар бозор шароитида мулк ҳуқуқлар ва мулк эгаларидан қатъий назар, мулк даҳлсизлиги, тамонларнинг тенг ҳуқуқлилиги, ноқонуний аралашшига йўл қўймаслик, бузилган ҳуқуқларни тиклаш ва уларни суд орқали ҳимоя қилишнинг барча учун ягона қоидаларини ўрнатиш ва таъминлаш каби тамойилларни ҳисобга олган ҳолда яратиши лозим.

Юкорида баён этилганлар юридик жавобгарликни анъанавий тарзда тушунишга содиқ қолиб, уни фақат содир этилган ҳуқуқбузарлик билан боғлиқ ҳолдаги алоҳида ҳуқуқий категория деб ҳисоблайдиган олимларнинг нуқтаи назарлари тўғри деб ҳисоблаш имконини беради. Бундай талқин қилиш юридик жавобгарликнинг моҳиятини аниқ қайд этиб ва тавсифлаб берар экан, уни ҳуқуқнинг тўлиқ тизими билан биргаликда, ижтимоий тартибга солишнинг барча воситалари билан бирга қўшиб ўрганиб чиқиш учун тўсқинлик қилмайди. Юридик жавобгарликни ретроспектив тушунишнинг бундан кам бўлмаган аҳамиятга молик афзаллиги шундаки, у ҳуқуқий тартибга солишнинг бошқа воситаларидан фарқли ўларок юридик жавобгарликнинг ўзига хосликлари ва афзалликларига ўрғу беради ҳамда ижтимоий самарадорлигини ошириш учун ҳуқуқий жавобгарликнинг ўзига хос муаммоларини аниқлаш ва уларни таҳлил қилиш имконини яратади.

Фойданалилган адабиётлар:

1. Каримов.И.А Ўзбекистон буюк келажак сари Т.Ўзбекистон, 1999 й 505-бет, 507-508-бет.
2. Табиатни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси материаллари 2001 й дело №7.
3. Халқ сўзи 2001 й 30-август.
4. Кудрявцев В.Н Право и поведение-м 1978 й
5. Малеин Н.С Правонарушение: понятие, причины, ответственность-М 1985 г
6. Гуломов М, Жўраев Й. Экология: жиноят ва жазо-Т Ўзбекистон, 1991 ва бошқалар.
7. Лукашева Е.А Право, мораль, личность. М:Наука 1986 й.
8. Ерофеев Б.В Экологическое право России. М:юрист,1996 г
9. Назаров Б.А Социалистическое право в системе социальных связей 1976 г.
10. Тархов В.А ответственность по гражданскому праву Саратов: Изд-во Саратовского университета 1973 й с-8-11, с-21.
11. Грибанов В.М ответственность за нарушение гражданских прав и обязанностей-м 1973 с-38-39.
12. Зоидзе Л.И Понятия гражданско-правовой ответственности. Актуальные проблемы советского права Тбилиси: Мециериба 1988 й с-150.
13. Дубовник О.Л механизм действия права в охране окружающей среды М: Наука 1984 й.
14. Денисов Ю.А общая теория правонарушения и ответственности-Л. Изд-во ЛГУ, 1983 й